

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

כרך לג, תשמ"ב

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

על כמות המלים העבריות בספרדית-היהודית

מקובלת הטענה¹, שבהשןאה ליידיש קטן שיעורן של המלים העבריות בספרדית-היהודית (מכאן ולהבא: ס"י). רשימות אחדות מאת החוקרים רוזאניס², מזלכו³, מרכוס⁴ ושאול מלאכי-אנג'ל⁵ לא העלו אלא עשרות אחדות של מלים עבריות שנקלטו בס"י. באיסוף שיטתי של המלים מן המקורות הנ"ל, ממילון נחמה⁶ ומפי דוברים נמצאו מלים

-
1. Max Weinreich, *History of the Yiddish Languages*. University of Chicago Press. Chicago 1980, עמ' 125, 127-128. שאול אנג'ל מלאכי, על מלים עבריות שחדרו ללאדינו, במערכה 250 (ספטמבר 1981), עמ' 36.
  2. שלמה רוזאניס, דברי ימי ישראל בתוגרמה, תל-אביב תר"ץ. כרך א, עמ' 281-288.
  3. מיכאל מזלכו, מלים עבריות בשפה היהודית-ספרדית, עדות ג (תש"ח), עמ' 77-80.
  4. שמעון מרכוס, השפה הספרדית יהודית, ירושלים תשכ"ה, עמ' קכא-קלג.
  5. שאול מלאכי, עברית בתוך לשון לאדינו, לשוננו לעם קעג (תשכ"ז), עמ' 11-18, קעו-קעז (תשכ"ז), עמ' 117-120, ולעיל הערה 1.
  6. Joseph Nehama, *Dictionnaire du Judeo-Espagnol*. Madrid 1977.

וביטויים עבריים רבים (מעל 1500), שהשתלבו בס"י שילוב מלא, והם שימשו, ועדיין משמשים את דובריה במשאים ומתנם בינם לבין עצמם. חלקם שייך, כצפוי, לחייהם הדתיים-תרבותיים של היהודים ומייחדים אותם כקבוצה אתנית-תרבותית, ברם רב שיעורן של המלים העבריות, שתחומן עולם החולין היום-יומי.

טענה, המעלה השנאה פמותית, מן הדין שתבוסס על יחסים מספריים נכונים במילון או ברצף מבעים. נניח, שיימצאו בידיש 3,000 מלים עבריות, ובס"י רק 2,000, עדיין אין ממצא זה מוכיח דבר על ריבוי היחסי של המלים העבריות בידיש. יש לבדקן בהשנאה לאוצר המלים פולו בכל אחת מן הלשונות. אחרי שיימנו המלים העבריות שהשתלבו בס"י, ויישקל שיעורן היחסי באוצר המלים הכללי בס"י, ובמקביל ייספרו המלים העבריות בידיש ויושוו לשיעורן ביחס למילון הידי בכלל, יהיה אפשר לקבוע את שיעורן של המלים העבריות בכל אחת מן הלשונות. אין להשוות את מספר המלים העבריות בידיש עם המלים העבריות בס"י בדיקה פמותית מוחלטת, אלא בדיקה יחסית, ובדיקה פזאת לא נעשתה עדיין, כמדומני.

דרך אחרת להוכיח את הטענה בדבר מיעוטן היחסי של המלים העבריות בס"י בהשנאה לידיש היא לבחון את שכיחות הופעתן היחסית ברצף מבעים, בין בדיבור בין בכתיבה. גם בדיקה זו ספק אם נערכה. להלן דוגמות מלשון הדיבור: אפילו, בלאו הכי, בלי נדר, פור צדקה (למען ה'), חס וחלילה), בעזרת האל (הקגוי: בִּיזְרָאֲדִיל), פפרה ד'עוונות או

פפרה (די) מיס פיקאדוס (יהא לתועלת, אין טעם להצטער [על מה שנשפר, לדוגמה]), ברכה אי סאלוד (ברכה ובריאות, איחול לאוכל או למגהק), חִינּוּזוּ (חינני), דִּיסְחָן (חוסר חן), דיסמזלאדו (ביש מזל), אִינחמינארסי (להיכנות, מן חמין), קהל (בית-כנסת או ציבור), מחמה (מחמת, בגלל), חבר (שותף) ועוד. אלו רק דוגמות ספורות למלים המשמשות את דובר הס"י בלשונו היום-יומית. היהודי נזקק להן בדיבורו, והן משולבות שילוב בל יינתק בשאר הרכיבים בלשון. בדיקה שיטתית של השימוש הזה בדיבור תיתן עדות מובהקת למידת נפיצותן של המלים העבריות בס"י.

גם בדיקה של טקסטים פתובים עשויה להעיד על תדירותן של המלים העבריות, אם פי יש הבדלים בין סוגי הטקסטים. החוקרים בס"י מבדילים בין הספאניולית (הקרויה פפי רבים ג'וּדְזִמוּ, ובפי הדוברים ג'ידיו 'יהודית') ובין הלאדינו⁷. הלאדינו היא בבואת העברית, היינו עברית בלבוש ספרדי. סוג זה של ס"י מצוי בעיקר בתרגומים מן העברית, והוא אינו משקף את הס"י המדוברת בדקדוק או במילון. בטקסטים הפתובים לאדינו שיעורן של המלים העבריות אכן זעום ביותר (ראה להלן דיון ב"פרקי אבות"),

---

7. ההבחנה בין הלאדינו ובין הס"י מעשה חוקרים היא. הדוברים מכנים את לשונם המדוברת גם בשם לאדינו, נוסף על השמות האחרים. החוקרים נזקקו להבחנה בין הלשון הפתובה, שהיא בבואת העברית, ובין הלשון המדוברת והנכתבת, שאינה תלויה בתחבירה של העברית. הם ייחדו את הלאדינו לשם השפה התרגומית המאובנת, והשתמשו בשמות האחרים לאפיון הלשון המדוברת והכתובה שאינה כפופה לעברית.

ובמכוון, כנראה. בטקסטים אחרים, כגון במדרשים, בסיפורי אגדה ובמכתבים, הלשון הספאניולית חיה ומשקפת את הדקדוק ואת אוצר המלים של הס"י, ומספר המלים העבריות בה גדול.

להלן נביא תיאורים מטקסטים אחדים שיעמידו את הקורא על תפוצת המלים העבריות בס"י. נתחיל ב"מעם לועז", שהוא היצירה הגדולה והמקיפה ביותר שנכתבה בס"י⁸. בבדיקה של שני עמודים ב"מעם לועז" לספר ויקרא (דף נ ע"א, ודף עב ע"א) נרשמו כמאתיים מלים ומבעים עבריים (מלבד שמות-העצם הפרטיים). כשמינית מן הדוגמות הן ציטוט פסוקים או שברי פסוקים מקראיים כגון: דבר אל בני ישראל וגו', וידבר ה' אל משה לאמור דבר אל כל עדת וגו', זאת תורת הבהמה והעוף וכל נפש החיה וגו', לא תענה ברעך עד שקר, לא תלך רכיל בעמך. שאר המלים מעידות על שימוש חופשי במלים עבריות; לדוגמה: פרשה, חיה, בהמה, טעם, זרע, זכר, אפילו, מצנה, דין, רומז ועוד; והן מרפיכות כ-12% (!) מן הטקסט הס"י הרצוף⁹. ולהלן קטע רצוף:

אי פנגד דיל דיבור דיזינו די לא תחמוד דיזי אקי ואהבת לרעך כמוך אי סיינדו לוש עשרת הדברות¹⁰ קי שי דישי'רון

8. ראה עתה: לואיס לנדאו, תכנים וצורות ב'מעם לועז' לר' יעקב פול. עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים 1980, ורשימת המקורות הנרמזת בחיבור.

9. מעניין, שממצא דומה העלו גונסאלו מאסו ורוקארו. ראה לנדאו, לעיל, עמ' 21, הערה 8. לפיהם נע אחוז העברית ב"מעם לועז" מ-10% עד 15%.

10. עשרת הדברות הוא ביטוי מאובן, ולכן המפרש מיידעו בלוש.

אין סיני סי דיש'ירון בלשון יחיד קי פור אישטו טוביירון טענה
אינל מעשה דיל עגל אה דיזיר קי אה אילייוש נו סי ליש
אינקומינדו לוס עשרת הדברות סי נו אה משה סולו . . . (פרשת
קדושים, דף עב).

ותרגומו:

ולעומת הדיבור העשירי של "לא תחמוד" אומר כאן
"ואהבת לרעך כמוך", ובגלל עשרת הדיברות שנאמרו בסיני
נאמרו בלשון יחיד, (ש)לפיכך הייתה להם טענה במעשה (של
ה)עגל לומר (ל)הם לא נצטוו (ב)עשרת הדיברות אלא
(ל)משה לבדו . . .

לעומת הטקסט הס"י הזה נבדק התרגום לכל "פרקי
אבות" מהדורת פיסא תקפ"ב¹¹, ונמצאו בו רק 16 מלים
עבריות: 'קהל' תרגם את ציפור, 'דין' את הלכה (שש
פעמים), 'הלכה' את שמועה, 'פסוק' את מקרא. המלים
אפילו, משנה, תלמוד, ישיבה, מקרא (ו,5), שבת ושמיר
נשמרו בתרגום (אבל ביום הפיפורים, לדוגמה, תורגם ל'אין
דיאה די לאס פירדונאנסאס' (!), אם פי כל דובר משתמש
בפיפור ככינוי ל"יום הפיפורים"). התרגום של פרקי אבות
משקף את הלאדינו, ובו, כצפוי, שיעור המלים העבריות קטן
ביותר, אם פי גם בו לא הצליח המתרגם להימנע מהן
הימנעות מוחלטת. בפירוש של ויקרא ב"מעם לועז" שיעור
המלים העבריות רב, והן חלק אינטגרלי של הטקסט.

גם עיון בטקסטים אחרים, שאינם בבואת העברית, מגלה
שימוש ניכר במלים עבריות. הדוגמה הבאה לקוחה מתוך ספר

---

11. תרגום ס"י מערבי על פי פתבו.

תקנות, "פרס חמד" ח"ב, מאת ר' אברהם אנקוה:
א' פרימיראנטי אורדינארון קי נינגון בר ישראל נון
סיאה מקדש אנינגונא בת ישראל סאלב'ו במניין עשרה
ובתוכם חכם מחכמי העיר דילוש אשאלרייאדוס או דיין
מדייני העיר וכן בכניסתם לחופה. אין אוטרה מאנירה מעתה
אנו מפקיעין לוס טאליס קידושין . . .

ד' עוד סי קואנדו קידארי דיב'דאס בשעת פטירתה סיאה
די איסטה מאנירה. סי לה מוג'יר פ'ואירי נפטרת בחיי בעלה
קי סי פאגין די מונטון די טודה לה פ'אזיינדה אי סי מוריירי
איל מארידו בחיי אשתו פאגין לאס דיב'דאס דילה פארטי
דילוס יורשים דיל מארידו סי נון דיש'ארי זרע של קיימא אי
סי דיש'ארי זרע של קיימא בין מאותה אשה בין מאשה
אחרת קי סי פאגין די מונטון.

ותרגומו:

א' תחילה ציוו, ששום בן ישראל לא יהא מקדש שום
בת ישראל אלא במניין עשרה, ובתוכם חכם מחכמי ישראל
מן המקובלים או דיין מדייני העיר, וכן בכניסתם לחופה.
בדרך אחרת מעכשיו אנו מפקיעין אותם הקידושין . . .

ד' עוד אם פאשר נותרו חובות בשעת פטירתה, יהיה
בדרך הזאת. אם האישה נפטרה בחיי בעלה, ישלמו מן הסכום
של כל שנפל בחלקם (הירושה), ואם מת הבעל בחיי אשתו,
ישלמו את החובות מחלקם של היורשים של הבעל, בין שלא
נשאר זרע בר קיימא, ובין שנשאר זרע בר קיימא, בין
מאותה אישה בין מאישה אחרת שישלמו מן הסכום.

הטקסט הלכתי, ומחמת אופיו משולבות בו מלים עבריות

רבות, השייכות לתחומי התקנות. עם זאת ראוי לשים לב לכך, שיש חילוף חופשי של ביטויים עבריים וספרדיים. על האישה נאמר "לה מוג'יר פ'ואירי נפטרת בחיי בעלה", היינו, האישה הייתה נפטרת (=נפטרה) בחיי בעלה; ועל הבעל נאמר "מוריירי איל מארדו בחיי אשתו", כלומר, הפועל מוריר 'למות' מחליף את סיר נפטר 'להיות מת'. סי נון... סי מצוי בצד פין מ... באותה משמעות של 'כך או כך'.

ולבסוף, גם בשירה העממית משולבות מלים עבריות רבות¹². ב"קומפלאס מואיבאס די פורים" 'שירים חרוזים חדשים לפורים' מאת סעדי הלוי אשפנוזי¹³, לדוגמה, נמצא מלים עבריות רבות (אם כי משולבות שם גם מלים טורקיות):
המן איל ממזר 'המן הממזר', זמן דילה אוראסיין 'מועד התפילה', צדקה אל מיסקינו 'צדקה למסכן', מנות אה אירמאנוס 'מנות לאחים', חברות סאלין אקוז'יר 'חברות יוצאות לקבץ', פיביין אה חשבון 'שותים בחשבון (במידה)', נו איזן נינגון עלבון 'אינם עושים שום עלבון (ואולי פחד)',

---

12. ברומאנסות הספרדיות, לעומת זאת, זעום מספרן של המלים העבריות. ניתן לתרץ עובדה זו בכך, שאותן רומאנסות שמקורן בספרד שמרו על צורתן הספרדית, אף-על-פי שנתאפיינו בסממני תוכן יהודיים. ראה למשל: פתיה מעוז, הרומאנסה של היהודים הספרדים מתורפיה ומארצות הבאלקאן, פעמים 7 (1981), עמ' 50-63.

13. מובא על-ידי משה אטיאס בגנוך סלוניקי קובץ א, המכון לחקר יהדות סלוניקי, אוגוסט 1961, עמ' 55-73 ("הקומפלאס" באותיות עבריות), ומאוחר יותר בשאלוניקי עיר ואם בירושלם ותל-אביב תשכ"ז, עמ' 157-166 ("הקומפלאס" באותיות לאטיניות).

יין בושקין 'יין יחפשו', פלל די איסטי פורים 'חוק של הפורים הזה', פ'ואי פוטר 'היה פוטר (פטר)!', סו מזל 'מזלו', עשרת בני המן, נון דיירון אמאן זמן 'לא ניתן להם זמן', צדיקים די אקיל דור 'צדיקים מן הדור ההוא', תענית אפריגונטו 'צום הכריז', אין טודו פרט 'בכל פרט', עד היום לה נימיסטאד 'עד היום כל איבתם', בושקו פינזו איל ממזר 'חיפש אוןן הממזר', חוק ואמץ דירי 'חוק ואמץ אומר', עמלקים קי ב'ין איסטו 'פשיראו זאת העמלקים', לאס אומות 'האומות (הגויים)'. לכל אלו נוסף את השמות הפרטיים המן, עמלק, אסתר, אגגי, מרדכי, ושם החג פורים שמקורם מקראי, ואף הם מופיעים פעמים אחדות בטקסט.

הדוגמות האלו מעידות על תפוצתן הרבה של המלים העבריות בטקסטים שונים הכתובים ס"י. בחינה של תחולת המלים העבריות בטקסטים ספרותיים¹⁴ מקבילים בידיש תאפשר לזוקרים להעריך את כמותן בס"י ובידיש, ובעקבות זאת תיתכן השנאה ביניהן. עד אז, חובת זהירות מסויגת מוטלת על קובעי כמות המלים העבריות בלשונות האלו.¹⁵

---

14. על חשיבות מחקרם של המקורות הספרותיים השונים כבר עמד

וויינרייך, לעיל הערה 1, עמ' 128.

15. תודתי נתונה לרשות המחקר באוניברסיטת בר-אילן על סיועה

במחקר זה.